

The Role of the Islamic Revolution in Creating a New Religious Middle Class

Reza Ramazan Nargesi ¹

1. Assistant Professor, Department of History and Contemporary Thought,
Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran.
ramezan@qabas.net

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article Received: 2024.01.28 Accepted: 2024.07.09	<p>In recent years, almost all existing writings have referred to the new middle class as a class that promotes Western culture and values, and the writings have tried to convince the authorities not to insist on the religious values of the system. Therefore, it was decided to accurately portray the revolutionary part of the new middle class in this article. The method of this research is a combination of the author's participatory observation and historical analysis using existing documents and evidence. This research has shown that in parallel with the quantitative growth of the new middle class, the revolutionary part of this class has also grown, so that our academic community is faced with a new middle class that is revolutionary. Factors such as the revolutionary nature of the religious, the imposed war, criticism of the West, observing the progress after the revolution, continuous meetings with the leadership, the rationalist culture of the Shiites, the manifestation of nationalism in the religious, and the observation of the identitylessness of the Westerners are among the main factors in the creation of the religious middle class.</p>
Keywords	Traditional Middle Class, New Middle Class, New Revolutionary Middle Class, University Education, Role, Islamic Revolution.
Cite this article:	Ramazan Nargesi, Reza (2024). The Role of the Islamic Revolution in Creating a New Religious Middle Class. <i>Islamic Revelation Studies</i> . 21 (2). 233-254. DOI: https://doi.org/10.22034/21.77.227
DOI:	https://doi.org/10.22034/21.77.227
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

One of the effects of the Islamic Revolution was its impact on the new middle class. Before the Islamic Revolution, in developing countries, the new middle class was the flag-bearer of Western culture and values. However, after the revolution, significant changes occurred in this class. The hypothesis of this research is that, influenced by Islam and the Islamic Revolution, today a large portion of the new middle class members do not follow Western values. A common assumption in existing literature is that the new Iranian middle class promotes Western ideas and values, thereby attempting, intentionally or unintentionally, to position academic elites against the Islamic Revolution and to disregard revolutionary elites in universities and academic centers.

The main research question: What impact has the Islamic Revolution of Iran had on the new middle class?.

Methodology

When examining social phenomena and processes, attention must be paid to their history, as they have evolved over time to reach their current state. There are no specific laws or rules for using historical documents and records. However, in this research, library and documentary methods have been used for gathering historical documents and information, as well as the participatory observation of the author. The sources used are books and articles that directly or indirectly address the middle class and analytical tools include logical reasoning, historical analysis, and diagrams.

Discussion

The religious and revolutionary transformation of a large segment of the new middle class can be observed in the following forms:

1. The mass participation of students in the “I’tikāf” ceremony (religious retreat);
2. Participation in the massive march “Arba’een”;
3. Participation in jihadist activities;
4. Participation in marches supporting the revolution;
5. Widespread participation of students and professors in mourning ceremonies for Imam Hussein and other Imams.

After the revolution, several factors contributed to the formation of a new revolutionary middle class, some of the most important of which are briefly mentioned below:

1. The revolutionary struggles of clerics before the revolution and the joining of students and some professors to them;
2. The imposed war during the Sacred Defense period;
3. The spread of criticism of the West among intellectuals and academics;
4. Witnessing the numerous scientific and industrial advancements in Iran despite the unjust sanctions of imperialism;
5. The repeated meetings of Imam Khamenei with academics, creating an emotional bond between the leadership of the revolution and the academic community. This bond becomes so intimate that most students easily criticize the leadership or his office in his presence and receive responses, or in some cases, concessions are made to them;

6. The sixth factor is the rational and justice-oriented culture of Shiism, which can readily provide reasonable and substantiated responses to students' questions;
7. The genuine nationalism manifested in religious scholars and clerics, as Western-oriented nationalism was always promoted. Students saw for the first time Iran's ability to showcase its national power to the world;

The eighth factor was observing the lackluster identity of the new Western-oriented middle class in Iran. Academics saw firsthand that a sense of identitylessness and futility surrounded Iran's new middle class. For this reason, the new middle class in Iran does not play a leading and decisive role like the new middle class in America and Europe.

Conclusion

In an environment where everyone thought the new middle class was a bearer of Western values and that its expansion could transform the Islamic Revolution, and steps were taken in this direction during the seventh and eighth governments. Particularly, with the dwindling of the traditional middle class and the growth of the new middle class, some analysts presumed that the revolution's end was near. However, it was seen that part of the new middle class assumed the same mission initially held by the traditional middle class at the start of the revolution, which was to preserve and expand religious and Islamic values. The failure of the reformist government was due to its ignorance of this segment of the new middle class because the technocrats of the reformist government considered the traditional middle class their rival and overlooked the religious segment of the new middle class.

References

- Adibi, Hossein (1358) *New Middle Class in Iran*, Tehran, Society Publishing.
- Adibi, Hossein, *Sociology of Social Classes*, Tehran, Social Sciences and Cooperation Publishing Center of Tehran University, 1354.
- Amini, Parviz, (1389) *Sociology of 22 Khordad: The Tenth Presidential Elections in the Mirror of Reality*, Tehran: Saghi.
- Azghandi, Alireza, (1385) *An Introduction to the Political Sociology of Iran*, Tehran, Qoum's.
- Bashiriyeh, Hossein, (1385) *An Introduction to Political Sociology of Iran in the Islamic Republic Era*, Tehran, Contemporary View Publishing.
- Fazeli, Nematollah, (1389) *Melting Pot of Cultures: From the Birth of a Middle Class in Tehran to Their Challenge with Bureaucracy*, Mehnameh Monthly, Khordad.
- Giddens, Anthony, (1389) *Sociology*, Translated by Hassan Chaushian, Tehran, Ney Publishing, 5th Edition.
- Hazargarybi and Safarishali, Jafar and Reza, (1389) Theoretical Examination in Understanding the Middle Class, *Social Sciences Journal* (Allameh Tabataba'i University, Fall 89, No. 50, Pages 63 to 90.
- Huntington, Samuel, (1369) *Political Order in Changing Societies*, Translated by Mohsen Salasi, Tehran, Elm Publishing.
- Ibrahimi, Parichar (1374) *The Relationship of Modernization with Social Stratification in Iran (with Emphasis on the New Middle Class in Iran)*, PhD Dissertation, Islamic Azad University, Science and Research Branch.

- Ibrahimi, Parichar, (1376) New Middle Class in Western Societies and Iran, *Social and Human Sciences*, Tehran University, No. 9, Fall.
- Iraqi, Gholamreza, (1386) New Middle Class and Its Impacts in the Post-Revolution Era, *Political Science Quarterly*, S10, Sh38, Summer, (Page 31 to 50).
- Masoudnia and Mohammadi Far, Hossein and Nejat, (1390), New Middle Class in Iran, Threat or Opportunity, *Political-Economic Information Journal*, Spring 1390, No. 283, Pages 60 to 73.
- Mohajer Nia, Mohsen, (1383) Middle Class in Iran, Included in: *Zamaneh Journal, Third Year*, September, No. 14, Pages 22 to 26.
- Moqadam Far, Ataollah, (1398) *Transformation and Position of the Middle Class in Contemporary Iran*, Tehran, Aryaban Publishing.
- Motaghi, Seyed Ahmad, (1385) Political Economy of Iran in the Islamic Republic Era, *Law and Political Science Faculty Journal*, No. 71, Spring.
- Sahebi, Seyed Reza, (1393) Further Education Behind the Barricade, *School Management Growth Journal*, No. 102, October, (Pages 16 to 17).
- Statistical Center of Iran, (1386) *National Statistical Yearbook*, Tehran, Statistical Center of Iran.
- Tousi, Alam Abbas and Ansari, Ebrahim, (1379) *Class Structure of Iran between Two Revolutions (Constitutional and Islamic Revolution): Study of the New Middle Class in Iran*, Included in the Collection of Articles: Essays in Contemporary Sociology, Tehran: Society of Iranians.
- Water-filled Niki, Hassan, (1396) Study of Political Participation in the Middle Class of Iranian Society, *Policy Theory Research*, Spring and Summer, No. 21, (Pages 57 to 83).
- Yaminpour, Vahid, (1389) *New Middle Class*, (25/10/1389), Retrieved from Website. <http://kistiema.blogfa.com>
- Zekai, Mohammad Saeed, (1381) Subculture, Lifestyle, and Identity, *Social Science Education Journal*, Fall, No. 20 and 21, Pages 20 to 27.

دور الثورة الإسلامية في خلق الطبقة المتوسطة الجديدة الدينية

رضا رمضان نرجسي^١

١. أستاذ مساعد، قسم التاريخ والفكر المعاصر، مؤسسة الإمام الخميني للتعليم والبحث، قم، إيران.

ramezan@qabas.net

معلومات المادة	ملخص البحث
نوع المقال: بحث	منذ السنوات الأخيرة كانت تُذكر الطبقة المتوسطة الجديدة كطبقة المروّجة للثقافة الغربية وقيمها، في الغالبية الساحقة من المكتوبات الموجودة، كما كان يتمّ المحاولة لإقناع المعنيين بعدم الإصرار على قيم النظام الدينية. وعليه قرّرنا تسليط الضوء بشكل صحيح، على الجزء الثوري للطبقة المتوسطة الجديدة في هذا المقال. يعتمد البحث على أسلوب مزيج من الملاحظة المشاركة والتحليل التاريخي القائم على الوثائق الموجودة. تدلّ البحث على تنمية الجزء الثوري للطبقة المتوسطة الجديدة متزامنا مع النمو الكمي لهذه الطبقة، إلى حيث يواجه المجتمع الجامعي، طبقة متوسطة جديدة ثورية. من المكونات الرئيسة لخلق الطبقة المتوسطة الجديدة الدينية، الطبيعة الثورية للمتدينين والحرب المفروضة وانتقاد الغرب وملاحظة التقدّمات بعد الثورة والاجتماع المستمر مع القائد والثقافة العقلانية الشيعية وتجليّ القومية عند المتدينين وملاحظة انعدام الهوية عند المتغربين.
تاريخ الاستلام: ١٤٤٥/٠٧/١٦	
تاريخ القبول: ١٤٤٦/٠١/٠٣	
الألفاظ المفتاحية	الطبقة المتوسطة القديمة، الطبقة المتوسطة الجديدة، الطبقة المتوسطة الجديدة الثورية، التعليم الجامعي، الدور، الثورة الإسلامية.
الاقتباس:	رمضان نرجسي، رضا (١٤٤٦). دور الثورة الإسلامية في خلق الطبقة المتوسطة الجديدة الدينية. مجلة علمية دراسات الثورة الإسلامية. ٢١ (٢). ٢٥٤ - ٢٣٣. DOI: https://doi.org/10.22034/21.77.227
رمز DOI:	https://doi.org/10.22034/21.77.227
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشریه علمی

مطالعات انقلاب اسلامی

سال ۲۱، تابستان ۱۴۰۳، شماره ۷۷

نقش انقلاب اسلامی در ایجاد طبقه متوسط جدید مذهبی

رضا رمضان نرگسی^۱

۱. استادیار گروه تاریخ و اندیشه معاصر، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران.

ramezan@qabas.net

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی (۲۵۴ - ۲۳۳)</p> 	<p>در سال‌های اخیر در قریب به اتفاق نوشته‌های موجود از طبقه متوسط جدید به عنوان طبقه مروج فرهنگ و ارزش‌های غربی یاد می‌شد و در نوشته‌ها سعی می‌شد مسئولین را متقاعد کنند تا روی ارزش‌های مذهبی نظام پافشاری نکنند. لذا تصمیم گرفته شد تا در این مقاله بخش انقلابی طبقه متوسط جدید به درستی تصویر کشیده شود. روش این پژوهش آمیزه‌ای است از مشاهده مشارکتی نگارنده و تحلیل تاریخی که با استفاده از اسناد و مدارک موجود. در این تحقیق نشان داده شده که به موازات رشد کمی طبقه متوسط جدید، بخش انقلابی این طبقه نیز رشد داشته به‌طوریکه جامعه دانشگاهی ما با طبقه متوسط جدیدی مواجه است که انقلابی است. عواملی همچون انقلابی بودن مذهبی‌ها، جنگ تحمیلی، نقد غرب، مشاهده پیشرفت‌های بعد از انقلاب، ملاقات مستمر با رهبری، فرهنگ عقل‌گرای شیعه، تجلی ملی‌گرایی در مذهب‌یون و مشاهده بی‌هویتی غربگرایان از عوامل اصلی ایجاد طبقه متوسط مذهبی می‌باشد.</p>
<p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۰۸</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۹</p>	<p>طبقه متوسط سنتی، طبقه متوسط جدید، طبقه متوسط جدید انقلابی، تحصیلات دانشگاهی، نقش، انقلاب اسلامی.</p>
<p>واژگان کلیدی</p>	<p>طبقه متوسط سنتی، طبقه متوسط جدید، طبقه متوسط جدید انقلابی، تحصیلات دانشگاهی، نقش، انقلاب اسلامی.</p>
<p>استناد:</p>	<p>رمضان نرگسی، رضا (۱۴۰۳). نقش انقلاب اسلامی در ایجاد طبقه متوسط جدید مذهبی. مطالعات / انقلاب اسلامی. ۲۱ (۲). ۲۵۴ - ۲۳۳. DOI: https://doi.org/10.22034/21.77.227</p>
<p>کد DOI:</p>	<p>https://doi.org/10.22034/21.77.227</p>
<p>ناشر:</p>	<p>دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.</p>

طرح مسئله

انقلاب اسلامی منشأ برکات و خیرات فراوانی بوده و است و یکی از آثار ارزشمند انقلاب اسلامی تأثیری بود که بر طبقه متوسط جدید گذاشت. تا قبل از انقلاب اسلامی در کشورهای در حال توسعه از جمله در کشور ما - همان طور که برگر و دیگران معتقدند (ادیبی، ۱۳۵۸: ۲۴) - طبقه متوسط جدید پرچمدار فرهنگ و ارزش‌های غربی بود، اما بعد از انقلاب اسلامی، تغییرات چشمگیری در طبقه متوسط جدید رخ داده. فرضیه این تحقیق آن است که امروزه برخلاف تصور رایج، در کشور ما بخش بزرگی از اعضای طبقه متوسط جدید از ارزش‌های غربی پیروی نمی‌کنند، بلکه تحت تأثیر اسلام و انقلاب اسلامی از ارزش‌ها و باورهای اسلامی متابعت می‌کنند و این باعث شده که طبقه متوسط جدید در ایران از سایر طبقات خود در دنیا متفاوت گردد. نظریه رقیب که اتفاقاً به لحاظ کمی نظریه غالب نیز می‌باشد، معتقد است که طبقه متوسط جدید در ایران با طبقه متوسط جدید در سایر نقاط دنیا تفاوتی ندارند و از همان ارزش‌ها پیروی می‌کنند، بنابراین، وظیفه جمهوری اسلامی و مسئولین آنهاست که این طبقه میانی را در تصمیم‌گیری‌ها دخالت دهند و وزن آنها را در کشور حفظ کنند. مبنی بر این، پژوهشگر احساس نیاز کرد تا تحقیقی در این زمینه صورت گیرد و طی آن تلاش شود تا تغییرات طبقه متوسط جدید در ایران متأثر از انقلاب اسلامی به تصویر درآید و تفاوت‌های آن با طبقه متوسط جدید سایر نقاط دنیا برجسته شود.

البته در خصوص طبقه متوسط در ایران کتاب‌های متعددی نوشته شده و افراد مختلفی مانند: حسین ادیبی، احمد اشرف، جلال آل‌احمد، پریچهر ابراهیمی، عماد افروغ، ابراهیم انصاری، عطاءالله مقدم‌فر قلم زده‌اند که نیمی از آنها به دوره قبل از انقلاب اسلامی و نیم دیگر به بعد از انقلاب اسلامی برمی‌گردد. همچنین مقالات فراوانی بعد از انقلاب درباره طبقه متوسط جدید نوشته شده که مهم‌ترین آنها عبارتند از: ۱. نقش طبقه متوسط جدید شهری در توسعه سیاسی ایران در پهلوی دوم از سعید جهانگیری، ۲. طبقه متوسط در ایران از محسن مهاجرنیا، ۳. نقش طبقه متوسط در روند شکل‌گیری انقلاب اسلامی، از سجاد جلیلیان، ۴. طبقه متوسط جدید در ایران؛ تهدید یا فرصت از حسین مسعودنیا، ۵. طبقه متوسط جدید و تأثیرات آن در دوره پس از انقلاب اسلامی، از غلامرضا عراقی، ۶. بررسی نظری در شناخت طبقه متوسط از جعفر هزارجریبی، ۷. طبقه متوسط جدید و بسیج منابع رأی دهی از دکتر محمد باقر خرمشاد، ۸. طبقه متوسط جدید و توسعه سیاسی در ایران پس از انقلاب از علی دارابی، ۹. پیامدهای ظهور طبقه متوسط جدید در ایران از صفت الله قاسمی.

وجه مشترک همه این کتاب‌ها و مقالات آن است که مفروض گرفته‌اند طبقه متوسط جدید ایران همانند طبقه متوسط در همه دنیا، در قالب گروهی که مروج افکار و ارزش‌های غربی است، قرار دارد و به

تبع آن تلاش کرده‌اند بر اساس تفاسیر و تعاریف موجود در عرف جامعه‌شناسی و علوم سیاسی طبقه متوسط جدید ایران را نیز تعریف و تفسیر کنند و با همان نگاه به حضور آنها در پیروزی انقلاب و بعد از انقلاب توجه کرده‌اند و حتی در برخی از این نوشته‌ها تلاش شده‌اند تمام رفتارهای مذهبی در سطح نخبگان ایران را به طبقه متوسط سنتی نسبت دهند و نیز همواره رفتار مذهبی و غیر غربی یا ضد غربی افراد انقلابی این طبقه را به عنوان اعضای طبقه متوسط قدیمی (سنتی) تفسیر نمایند.

بنابراین، وقتی دیده می‌شود که جریان غرب‌گرا در دانشگاه‌ها و مراکز علمی تلاش می‌کند نخبگان دانشگاهی را مصادره کرده و در مقابل نظام قرار دهند و نخبگان انقلابی دانشگاه‌ها و مراکز علمی را نادیده بگیرند، ضرورت انجام تحقیقاتی از این دست برای معرفی این طبقه به جامعه بیشتر حس می‌شود. علی‌رغم وجود طبقه متوسط انقلابی در جای‌جای کشور و گستردگی حضور آنها در همه عرصه‌ها، متأسفانه کمتر در این زمینه قلم زده شده است یا دست کم حداقل نگارنده چیزی در این باب ندیده است و امید است این پژوهش، زمینه برای یک کار میدانی بزرگ و ملی برای معرفی این قشر به جامعه - که متأسفانه در این زمینه کاهلی و کم‌کاری فراوانی صورت گرفته است - فراهم آورد.

سؤال اصلی تحقیق این است: بعد از انقلاب اسلامی چه تغییراتی در طبقه متوسط جدید در ایران صورت گرفته است؟ و انقلاب اسلامی ایران چه تأثیری روی طبقه متوسط جدید داشته است؟ فرضیه تحقیق آن است که بعد از انقلاب اسلامی تغییرات ارزشی و ماهوی در بخشی از طبقه متوسط جدید ایران صورت گرفت؛ به‌طوری‌که این بخش از طبقه متوسط جدید در ایران روزبه‌روز فاصله‌اش را از ارزش‌های غربی بیشتر کرد و به ارزش‌های مذهبی از نوع اسلام شیعی نزدیک‌تر و به اصطلاح انقلابی‌تر شد.

طبقه متوسط

علی‌رغم وجود اختلاف زیاد در معنای طبقه متوسط و علی‌رغم اینکه وجود طبقه متوسط به مثابه یک واقعیت عینی قابل پذیرش دقیق نیست، اما طبقه متوسط به مثابه یک برساخته تصور شده در سطح جامعه که به کنشگران جهت‌دهی اجتماعی می‌دهد و تأثیری واقعی بر روابط اجتماعی دارد، قابل نفی نیست. در معنای عرفی «طبقه متوسط» به گروهی از افراد یک جامعه اطلاق می‌شود که میان دو اقلیت نسبی، یکی در بالای جامعه و دیگری در پایین جامعه قرار می‌گیرد.

مشکل اصلی این تعریف آن است که ملاک بالا و پایین بودن چیست؟ معمولاً صحبت از ملاک اقتصادی است، اما جامعه‌شناسان متأخر امثال «بورديو» و «گیدنز» انتقادات قابل تأملی بر این ملاک دارند

که این نوشتار ظرفیت ذکر آنها را ندارد. لذا پیر بورديو نظريه سرمايه‌ها را مطرح و دست‌کم سه نوع سرمايه را ذکر می‌کند: ۱. سرمايه اقتصادي؛ ۲. سرمايه فرهنگي؛ ۳. سرمايه اجتماعي (مقدم‌فر، ۱۳۹۸: ۲۱۷).

بنابراین با توجه به ملاک‌های اقتصادي، فرهنگي و اجتماعي طبقه متوسط با داشتن يکي يا همه مشخصه‌های زیر از ساير اقشار جامعه متمایز می‌شوند:

۱. به لحاظ اقتصادي سطح زندگي بين طبقه پايين و بالاي جامعه قرار دارد. پس همه بازاریان، تجار، مغازه‌داران و پیشه‌وران اصناف جزء طبقه متوسط محسوب می‌شوند. (رک: گیدنز، ۱۳۷۴: ۲۳۳ - ۲۳۴)

۲. به لحاظ فرهنگي و اجتماعي، تحصيل کرده است و اشتغال به کار يدي ندارد، پس همه اقشار فرهیخته و فرهنگي که کار آنها يدي نيست، همه تحصيل کرده‌ها و متخصصين اعم از حوزوي و دانشگاهي، مثل: صاحبان کارهای ديواني، اساتيد دانشگاه و حوزه، معلمين، خطباء، وعاظ و ... ، وکلا، مشاوران، مهندسان، پزشکان و ... جزء طبقه متوسط می‌باشند.

از این‌رو با توجه به ملاک‌های فوق طبقه متوسط را به دو قسمت سنتي و جديد تقسيم کرده‌اند که شرح هر کدام در پی می‌آید.

۱. طبقه متوسط سنتي

طبقه متوسط سنتي يکي از قديمي‌ترين طبقات اجتماعي است که همواره در تاريخ سياسي اجتماعي و فرهنگي کشورها نقش اساسي داشته‌اند.

بخش ديواني و اداري حکومت‌ها. همچنين مردمان فرهیخته شهرها که عمدتاً به کارهای اداري، تجاري و فرهنگي اشتغال داشته، همواره از اين طبقه بوده‌اند. اعضای اين طبقه در ايران تا قبل از بازگشايي دارالفنون و مراکز آموزشي جديد و اعزام دانشجو به غرب، بی‌رقیب بودند و عمده‌ترین رقیب این طبقه، طبقه متوسط جديد است که بر اثر مدرنیسم در کشورها ایجاد شد. مهم‌ترین گروه‌های تشکیل دهنده طبقه متوسط سنتي در ايران تا سال‌های ۱۳۰۰ ش عبارت بودند از:

۱. **طلاب حوزه‌های علميه:** که عبارتند از: مجتهدان درجه ۲ و روسای محاکم شرعي درجه ۲ در شهرستان‌ها، وعاظ، حکیم‌باشی‌ها، ملا مکتبی‌ها (معلمين کودکان)، عاقدان و دفترداران ثبت، مدرسین حوزه‌های علميه و ملابنویس‌ها (استنساخ‌کنندگان) و کارمندان اداري دولت‌های قاجار.

۲. **مشاغل خدماتي نیمه‌ماهر و ماهر:** شامل اصناف و پیشه‌وران مثل: معمارها، آهنگران ماهر، نجارهای ماهر، دواتگران و مسگران.

۳. **بازاری‌ها:** شامل تجار متوسط و خرده فروش و مغازه‌داران، بازاریان به سبب در اختیار داشتن نبض

اقتصادی کشور، از جمله منسجم‌ترین اقشارها در میان اقشار طبقه متوسط کشور به شمار می‌رفتند. (آب نیکی، ۱۳۹۶: ۶۹)

برخلاف سایر نقاط جهان که طبقه متوسط سنتی از بین رفته یا در حال نابودی است، (گیدنز، همان: ۲۳۴) این طبقه در ایران همچنان سرپا و فعال است و علت اصلی زنده و سرپا بودن طبقه متوسط سنتی، زنده و سرپا بودن نظام آموزشی تحصیلات عالی حوزوی است که به عنوان رقیب اصلی نظام آموزشی دانشگاهی عرض اندام می‌کند؛ به طوری که علاوه بر رشته‌های سنتی مثل فقه و اصول حتی در انواع رشته‌های علوم انسانی جدید نیز صاحب کرسی و مدعی است.

این گروه به دلیل آگاهی‌هایی که دارند، ضعف و نامناسب بودن برخی عقاید دنیای مدرن، اومانیسم، مارکسیسم) را افشا می‌کنند و از همین رو است که این طبقه در برخی اوقات با دیگر طبقات و به ویژه طبقه متوسط جدید، دچار درگیری و تعارض می‌شوند.

مذهبی بودن، داشتن تحصیلات حوزوی و مردمی بودن از مهم‌ترین ویژگی‌های این طبقه، محسوب می‌شده است.

۲. طبقه متوسط جدید

اکثر نظریه‌پردازان انتقادی و تحلیل‌گران مسائل اجتماعی مانند: تام باتامور، سی رایت میلز، موریس هالبواکس، رالف دارندوف، مساموئل هانتینگتون، سیمور مارتین لیپست، مانفرد هالپرن و انتونی گیدنز از طبقه متوسط جدید با عناوین مختلف مثل: «طبقه جدید»، «خرده بورژوازی جدید»، «طبقه حرفه‌ای و مدیر»، «طبقه کارگر جدید»، «بخشی از طبقه کارگر»، «طبقه‌ای با جایگاه تناقض آلود»، «طبقه‌ای که در درون شبکه‌ای چند بعدی از استعمار قرار گرفته»، «یقه سفیدان»، «نخبگان جدید»، «طبقه متوسط شهری» و غیره نام برده‌اند. (ازغندی، ۱۳۸۵: ۱۱۶)

در حقیقت تمام افراد باسواد و تحصیل کرده شهری که دارای تحصیلات آکادمیک و دانشگاهی باشند؛ یعنی صاحبان مشاغل چون کارمندان یا حقوق بگیران حکومتی مثل پزشکان، معلمان مدارس، مهندسان، حقوق‌دانان، اساتید دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، وکلای دادگستری، تکنسین‌ها و مدیران، جزو طبقه متوسط جدید محسوب می‌شوند. (ازغندی، ۱۳۸۵: ۱۱۷ - ۱۱۶) البته با تعلقات گوناگون سیاسی، مالی و نامتقارن بودن میزان درآمد، سطح تحصیل و اطلاعات، سبک زندگی و روابط اجتماعی مختلف.

به‌طور کلی طبقه متوسط جدید را می‌توان به دو گروه بزرگ صاحبان مشاغل فرهنگی و حقوق بگیران دولتی تقسیم کرد. هریک از این دو گروه نیز به گروه‌ها یا اقشار کوچک‌تری تقسیم می‌شوند.

حقوق‌بگیران دولت می‌توانند با لیاقت و کاردانی و یا از طریق رانت‌خواری و زدوبندهای گروهی به بالاترین و عالی‌ترین سمت در تصمیم‌گیری حکومتی ارتقا پیدا کنند. (همان: ۱۱۷)

بر اساس تعریفی که از طبقه متوسط جدید داده‌اند، مهم‌ترین ویژگی طبقه متوسط جدید چنین است:

۱. داشتن تحصیلات آکادمیک جدید: اولین ویژگی اعضای طبقه متوسط جدید داشتن تحصیلات دانشگاهی، آشنایی با فلسفه‌های غربی، داشتن دانش اداری، در اختیار گرفتن ابزار و حوزه‌های تخصصی از خصایص اولیه این طبقه است. (مهاجرنیا، ۱۳۸۳: ۲۵)

۲. طرف‌داری از تغییرات اصلاح طلبانه به نفع فرهنگ غرب: از آنجایی که طبقه متوسط جدید با مدارس جدید و اکادمیک مدرن متولد شده است و به قول هانتینگتون:

روشنفکران جامعه با مشاهده تفاوت عمیق میان جامعه خود با جوامع غربی از جامعه خود بیگانه می‌شوند و پیوسته در آرزوی بازسازی کامل و جای گرفتن در صف ملت‌های پیشرفته می‌سوزند. این قشر از خانواده و هنجارها و الگوهای رفتار سنتی جدا افتاده و به معیارها و اصول انتزاعی نوین شدگی سرسپرده می‌شوند. (هانتینگتون، ۱۳۶۹: ۱۳۶)

بنابراین، طبقه متوسط جدید به نسبت سایر طبقات و اقشار جامعه بیشتر از تغییرات اصلاح‌طلبانه به نفع مدرنیسم در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی استقبال می‌کنند. به عبارت دیگر بیشتر از سایر گروه‌ها تمایل به جهانی شدن و همسان‌سازی فرهنگی با فرهنگ جهانی دارند. (ابراهیمی، ۱۳۷۶: ۴۴ - ۴۵) و به مرور زمان، نظام ارزشی مدرن و هنجارهای نوین جهانی را بیشتر می‌پذیرند؛ زیرا به این ترتیب می‌تواند طبقه متوسط سنتی را از دور خارج کرده و تمام نهادهای قدرت را به خود اختصاص دهد. اما در عین حال بخش بزرگی از این طبقه در ایران، خود را مخالف غرب‌زدگی نشان می‌دهند (مسعودنیا، ۱۳۹۰: ۶۴).

۳. تلاش در تجدیدنظر در هنجارها و ارزش‌های موجود جامعه: طبقه متوسط جدید تحت تأثیر فضای عقلانیت ابزاری حاکم بر فضای آکادمیک تلاش می‌کند تا همواره هنجارها و ارزش‌های موجود در جامعه را به چالش بکشند و بیشتر از ارزش‌های انتزاعی و عقلانی که با علم تجربی هم‌ساز باشد، اثر می‌پذیرند و سعی می‌کنند تا هر نوع آداب و رسوم سنتی را از این صافی عبور دهند و الا با آن به مبارزه برخیزند. (ر. ک: مسعودنیا ۱۳۹۰: ۷۱ - ۷۰)

در کشورهای خاورمیانه، اقشاری از طبقه متوسط جدید همانند روشنفکران در کنار دیوانیان به عنوان یکی از مهم‌ترین نیروهای اجتماعی منشأ تغییرات فراوانی در فرایند نوسازی سیاسی و دگرگونی فرهنگی - اجتماعی به نفع فرهنگ غرب می‌باشند؛ زیرا خلق کردن اندیشه‌های جدید، فراتر رفتن از سنت‌ها و

باورها و چارچوب‌های رایج، نقد سنت و ارزش‌های سنتی، جسارت و ارائه راه‌حل برای برون رفت از وضع موجود، از ویژگی‌های طبقه متوسط جدید است. در واقع طبقه متوسط جدید به‌طور عام و روشنفکران به‌طور خاص یکی از پایه‌های اصلی دموکراسی غربی در کشورها به شمار می‌آیند. (ر. ک: علیرضا ازغندی، ۱۳۸۵: ۱۱۸).

درخصوص تصریح برخی از نویسندگان به مصادیق طبقه متوسط جدید خوب است بدانیم: حسین بشیریه، بوروکرات‌های تحصیل کرده، ارتش، و روشنفکران را از مصادیق روشنفکران جدید برمی‌شمارد. (بشیریه ۱۳۷۴: ۱۲۶ - ۱۲۲). ابراهامیان نیز کارمندان دولت، کارکنان اداری، دانشجویان، هنرمندان، نویسندگان را از مصادیق این طبقه نام می‌برد (ابراهامیان، ۱۳۸۷: ۹) از نظر دکتر توسلی نیز مصادیق طبقه متوسط جدید عبارتند از: کارمندان اداری، استادان دانشگاه، هنرمندان، نویسندگان، روزنامه‌نگاران، وکلا، حقوق‌دانان، پزشکان، مهندسان، آموزگاران و معلمان و اغلب قشرهای شهرنشین که کار فکری می‌کنند و در زمینه‌های مختلف هنری، فرهنگی، سیاسی، آموزشی و علمی فعالیت دارند (توسلی، و انصاری، ۱۳۷۹: ۱۵۹).

چارچوب نظری

در اثبات و تبیین فرضیه این تحقیق از نظریه رالف دارندورف^۱ در خصوص طبقه متوسط جدید استفاده شده است:

رالف دارندورف در تبیین دیدگاه‌هایش در مورد طبقه متوسط جدید، معتقد است که طبقه متوسط یک ست نیست، بلکه این طبقه می‌تواند دارای گرایش‌های متضاد و متناقض باشد. وی برای اثبات نظریه خود سراغ نظریه‌های موجود درباره طبقه متوسط جدید می‌رود که این نظریه‌ها دو دسته هستند: دسته اول طبقه متوسط جدید را طرفدار طبقه سرمایه‌دار می‌پندارند و دسته دوم طبقه متوسط جدید را انقلابی می‌دانند. او نظریه سی رایت میلز را در دسته دوم جای می‌دهد. در ارزیابی این نظریه‌ها، دارندورف معتقد است که هر دو دسته در عین تضادی که با هم دارند، می‌توانند مجتمعا درباره طبقه متوسط جدید صادق باشند. به این معنا که طبقه متوسط جدید دارای دو بخش باشد؛ بخش اول حامیان سرمایه‌دار و بخش دوم انقلابی و ضد سرمایه‌داری. بر همین اساس دارندورف سؤال می‌کند که آیا ملاک و ضابطه‌ای وجود دارد که با کمک آن بتوان بین دو بخش طبقه متوسط جدید تمایز و جدایی قائل شد و دید کدام نظریه بر کدام بخش قابل اعمال است؟» از نظر دارندورف ملاک و ضابطه اصلی برای جدایی دو بخش طبقه

1. Ralf Dahrendorf.

متوسط جدید همانا جایگاه فرد نسبت به دستگاه دیوان‌سالاری است؛ به این معنا که اگر فرد در درون دستگاه دیوان‌سالاری قرار بگیرد، طرفدار سرمایه‌داران و اگر بیرون از دستگاه حاکمه قرار بگیرد انقلابی می‌شود. بر مبنای چنین ضابطه‌ای طبقه متوسط جدید بر دو بخش تقسیم می‌شود که این دو در مقابل هم قرار گرفته و در جهت‌گیری‌ها متضادند. گروهی حامی طبقه حاکم است و گروهی دیگر در جهت مخالف قرار دارد. (ابراهیمی، ۱۳۷۴: ۲۰)

چنان که دارندورف ملاک برای تقسیم طبقه متوسط جدید به دو قسم در غرب ارائه داده است، ما نیز در این مقاله با استفاده از روش او به تقسیم طبقه متوسط جدید به دو طبقه متوسط جدید غرب‌گرا و طبقه متوسط جدید مذهبی اقدام می‌کنیم و ملاک ما برای این تقسیم‌بندی داشتن بینش‌ها و گرایش‌های مذهبی است. این روش؛ یعنی تقسیم کردن طبقه متوسط جدید اختصاص به داندورف ندارد، بلکه هالپرن نیز در همین راستا معتقد است که: طبقه متوسط جدید یک طبقه متجانس نیست، بلکه اعضای آن از گروه‌های اجتماعی مختلف منشأ گرفته‌اند، اما در کشورهای در حال توسعه طبقه متوسط جدید نیروی اصلی انقلابی را تشکیل می‌دهند (ادیبی، ۱۳۵۸: ۴۵)

گیدنز نیز در این خصوص معتقد است که طبقه متوسط دارای انسجام و پیوستگی درونی نیست؛ زیرا اعضای این طبقه و منافع متفاوت آنها بسیار پرتنوع و گوناگون است، حتی اعضای طبقه متوسط، پیشینه اجتماعی مشترک یا نگرش فرهنگی مشترک هم ندارند (گیدنز، ۱۳۸۹: ۴۲۴) از این رو می‌توان گفت ما یک طبقه متوسط جدید نداریم، بلکه طبقات متوسط جدید داریم.

جلال آل‌احمد نیز معتقد است که در بین روشنفکران، کسانی هستند که کمر به خدمت افراد محروم بسته و به مسئولیت زمانه خود آگاهند. (آل‌احمد، ۱۳۴۰: ۳۴) و از آنجایی که اعضای طبقه متوسط جدید از خاستگاه‌های اقتصادی - اجتماعی یکسان برخوردار نبوده‌اند، لذا چندان هم‌ساز نیستند (مسعودنیا، ۱۳۹۰: ۶۵). در جمع‌بندی از مطالب پیش گفته باید گفت که: طبقه متوسط جدید برخلاف آنچه مشهور است، یک طبقه متجانس یکدست نیست، بلکه می‌توان تصور کرد بخشی از این طبقه در سبک زندگی و ارزش‌های اجتماعی - فرهنگی با بخش دیگر متفاوت باشد.

بر اساس این چارچوب نظری، نگارنده نیز معتقد است که بخش بسیار بزرگی از طبقه متوسط جدید در ایران برخلاف تصور رایج، حامل ارزش‌های اسلامی است که غرب به آنها ارزش‌های سنتی لقب داده است و بر همین اساس، بسیاری از نویسندگان داخلی امثال «عطاء الله مقدم‌فر» با مشاهده این وضعیتی تلاش بسیاری کرده‌اند که اینها را به طبقه متوسط سنتی ملحق کنند که این اشتباه فاحش است که عمداً یا سهواً مرتکب آن شده‌اند.

فراز و فرود طبقه متوسط انقلابی در طول تاریخ انقلاب اسلامی

با وقوع انقلاب اسلامی در ایران همه طبقات در ایران از جمله طبقه متوسط جدید و سنتی ائتلاف کم نظیری را تشکیل می‌دادند که طی آن علی‌رغم تنوع نیروهای انقلابی در شکل و نوع و حتی عقیده، همه این نیروها تحت لوای رهبری امام خمینی ره جمع شدند و در سایه وحدت کلمه اسلام توانستند رژیم استبدادی پهلوی را سرنگون کرده، نظامی جدید را پی‌ریزی نمایند. اوج این ائتلاف را می‌توان در مجلس خبرگان قانون اساسی مشاهده کرد که در آن همه نخبگان فرهنگی و فکری جامعه اعم از نخبگان دانشگاهی و حوزوی با هم زیر یک سقف جمع شدند و قانون اساسی جدیدی را تدوین نمودند که نماد ائتلاف طبقه متوسط جدید و سنتی است؛ به این معنا که هم عناصر کلیدی روشنفکری را در خود دارد و هم عناصر کلیدی فقه شیعه را.

در کنار این ائتلاف طبقه متوسط جدید و سنتی، رواج فرهنگ اسلامی در دانشگاه‌ها نیز آغاز گردید، خصوصاً با شکل‌گیری انجمن‌های اسلامی دانشگاه‌ها که بعدها در قالب دفتر تحکیم وحدت تجمع شد. با رواج برخی از واحدهای درسی با محتوای دینی در دانشگاه‌ها، استخدام فرهیختگان حوزوی برای تدریس این دروس در دانشگاه‌ها، بیشتر شدن ارتباط حوزه و دانشگاه در قالب تأسیس دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، باز شدن دفتر نمایندگی رهبری در دانشگاه‌ها و فرستادن روحانیون فاضل جهت تبلیغ در دانشگاه‌ها، شکل‌گیری مجدد انجمن‌های اسلامی و بسیج دانشجویی و ... ، و همچنین با فراگیر شدن گفتمان عقلانی در حوزه‌های علمیه (که البته این کار قبلاً توسط اندیشمندانی چون شهید مطهری و مفتاح شروع شده بود) و ورود و طرح مباحث اکادمیک در حوزه علمیه با تأسیس رشته‌های متنوع علوم انسانی در حوزه علمیه قم، نوعی طبقه متوسط جدیدی در دانشگاه‌های ایران خلق شد که هم شاخصه‌های طبقه متوسط جدید را داشت و هم از ارزش‌ها و سبک زندگی غربی پیروی نمی‌کرد، بلکه برعکس ارزش‌ها و سبک زندگی اسلامی را برای خود برگزیده بود. این طبقه در عین آنکه مدرن بوده و شاخصه‌های مدرنیسم را به همراه دارد، مذهبی بوده و دارای اعتقادات مذهبی است و این وضعیت بیش از هر چیز در سبک زندگی این افراد خود را نشان می‌دهد. ما در اینجا به این طبقه، «طبقه متوسط جدید انقلابی» می‌گوییم. مهم‌ترین ویژگی افراد این طبقه این است که با آنکه عضو مجامع دانشگاهی و اکادمیک بوده و تمامی شاخصه‌های طبقه متوسط جدید را دارا می‌باشند، اما از ارزش‌های غربی پیروی نمی‌کنند. به عبارت دیگر بیشتر از آنکه بخواهد مروج غرب‌گرایی باشد، به نقد غرب و فرهنگ غربی مبادرت می‌ورزد. و از همه مهم‌تر اینکه از ارزش‌های اسلامی و انقلابی پیروی می‌کنند و به اصطلاح، خود را انقلابی از نوع اسلامی‌اش می‌دانند. (ر. ک: مقدم‌فر، ۱۳۹۸: ۱۴۴ - ۱۴۳)

به حاشیه رفتن طبقه متوسط انقلابی بعد از جنگ

مسئولین اجرایی کشور پس از جنگ هشت ساله تلاش کردند تا ارزش‌های اقتصاد لیبرالی در کشور گسترش یابد و برای این کار به قول هانتینگتون، بهترین کار گسترش طبقه متوسط جدید بود. (هانتینگتون، ۱۳۶۹: ۱۳۶)

بنابراین، از سال ۶۸ به بعد سیاست فرهنگی و اقتصادی دولت پنجم و دولت‌های بعد از آن به تدریج زمینه را برای گسترش طبقه متوسط جدید فراهم نمود (مقدم‌فر، ۱۳۹۸: ۱۵۳). از یک طرف دانشگاه‌های کشور به صورت قارچ‌گونه گسترش یافت؛ به طوری که تعداد دانشجویان از ۱/۲۸۴/۶۶۸ در سال ۱۳۷۶، به ۳/۴۰۹/۷۷۶ در سال ۱۳۹۲ رسید؛ یعنی بیش از دو برابر شد (مقدم‌فر، ۱۳۹۸: ۱۷۷).

همچنین الگوی مدیریت فن سالار در سال‌های ۱۳۷۶ - ۱۳۶۸، موجب تقویت موقعیت سیاسی اجتماعی طبقه متوسط جدید در کشور شد و پس از روی کار آمدن دولت هاشمی طیف جدیدی از مدیران اجرایی سکان‌دار سیاست گردیدند که به آنها تکنوکرات می‌گفتند، به جز سه نفر، تمامی وزرای آقای هاشمی از طبقه متوسط جدید و تکنوکرات بودند و این وضع در دولت ششم نیز ادامه یافت. گسترش طبقه متوسط جدید در دولت‌های هفتم و هشتم ارتقا یافته و با شعار «آزادی و توسعه سیاسی» ادامه یافت. در این دوره‌ها اولویت اول جامعه آزادی و دموکراسی تعریف شد و سیاست‌های دولت خاتمی در همه عرصه‌ها به سمت فضای باز سیاسی که برگرفته از آموزه‌های لیبرالیستی بود، حرکت کرد. دولت خاتمی قائل به مدرنیزاسیون اسلامی بود و قرائت خاصی از اسلام که با ایدئولوژی لیبرالیسم هم‌خوانی داشت را تقویت می‌کرد. (ر. ک: مقدم‌فر، ۱۳۹۸: ۱۷۰)

طبقه متوسط جدید پس از انتخابات ریاست جمهوری در دوم خرداد سال ۱۳۷۶، در دو قوه مقننه و مجریه جایگاه و نقش مناسبی به دست آورد. در واقع می‌توان ادعا کرد که اجرای دو برنامه توسعه اقتصادی هاشمی باعث تقویت طبقه متوسط جدید و تا حدی موجب تضعیف طبقه متوسط سنتی گردید. (مقدم‌فر، ۱۳۹۸: ۱۶۱) در این دوره نیروهای جدید که هم دولت را در دست داشتند و هم در انتخابات مجلس ششم شورای اسلامی پیروز انتخابات شده بودند، توانستند موجب دگرگونی بنیادی در ساختار طبقاتی و قدرت سیاسی شوند. (ازغندی، ۱۳۸۵: ۱۱۳)

دولت اصلاحات برای تدبیر رشد کمی طبقه متوسط جدید و توسعه کیفی این طبقه، ۲۱۹ عنوان نشریه و مجله را تنها در دو سال نخست ریاست جمهوری تأسیس کرد. همچنین از آنجایی که بیش از نیمی از فارغ‌التحصیلان دانشگاهی در این دوره را زنان تشکیل می‌دادند، بودجه‌های کلانی برای رشد طبقه متوسط جدید زنانه اختصاص داده شد و برای این منظور تلاش شد تا:

۱. زنان را در قالب سازمان‌های غیر دولتی (NGO) سازمان‌دهی کنند. لذا در برنامه سوم و چهارم بودجه مربوط به امور زنان ۳۶۰ برابر و بودجه سازمان‌های غیر دولتی ۹ برابر گردید و اکثر این سازمان‌های غیر دولتی را فارغ‌التحصیلان زن تشکیل می‌دادند.

۲. به تمامی سازمان‌های دولتی ابلاغ شد که بخشی از نیروهای جدید خود را حتماً از فارغ‌التحصیلان زن استخدام کنند، لذا نرخ اشتغال زنان از ۹/۱ به ۱۲/۶ رسید و مدیریت زنان ۶۳ درصد رشد کرد. (ر. ک: مقدم‌فر: همان: ۱۶۶)

در کنار رشد کمی، طبقه متوسط جدید به لحاظ کیفی (یعنی میزان آگاهی و انسجام سیاسی) نیز در شرایط نسبتاً خوبی قرار گرفت که فعال‌ترین نیروی آنها، دانشجویان بوده‌اند و در قالب تشکلهای صنفی و یا از طریق سازمان‌های چپ، ملی و اسلامی، علایق خود را تعقیب می‌کردند. خصوصاً پس از پذیرش دیدگاه‌های نوگرایانه از جانب دفتر تحکیم وحدت، فضای دانشگاه‌ها علانمی از حرکت سیاسی منتقدانه را از خود ظاهر ساخت. این امر در ارتباط با طرف‌داری از پروژه دموکراسی از بالا که مورد پشتیبانی اصلاح طلبان حاکم بود، خود را نشان داد در کنار دانشجویان، اساتید هم در عین نگاه به علائق صنفی، اعتراضات سیاسی مؤثری را به صورت فردی و یا از مسیر تشکلهای سیاسی دنبال می‌کردند. (ر. ک: مقدم فرد، ۱۳۹۸: ۱۳۴ - ۱۳۳)

در چنین وضعیتی، برخی تصور کردند که جامعه ایران با توجه به گسترده‌گی حجم طبقه متوسط جدید به سوی جهانی شدن به پیش خواهد رفت. آقای حسین بشیریه در این خصوص کتابی نوشت و طی آن استدلال کرد که انقلاب اسلامی به زودی از شبه دموکراسی به دموکراسی واقعی منتقل می‌شود. (ر. ک: بشیریه، ۱۳۸۱: ۱۸۹ - ۱۷۹) ایشان پایه‌های استدلال خود را براساس منازعات طبقه متوسط جدید با طبقات سنتی قرار داد و معتقد بود که در درگیری طبقه متوسط جدید با طبقات سنتی شبه دموکراسی به وجود آمده و دولت‌های شبه دموکراسی دو راه بیشتر ندارند؛ یا تشکیل یک «دولت نظامی» یا رفتن به سوی «دموکراسی کامل». (بشیریه، ۱۳۸۱: ۱۲۷ - ۱۱۷) جمهوری اسلامی از نظر بشیریه بعد از انتخابات دوم خرداد ۱۳۷۶ در تقلاي این دو راه هست؛ یعنی یا دولت مقتدر نظامی تشکیل خواهد شد یا یک دولت دموکراتیک کامل.

احیای طبقه متوسط انقلابی

اما درست در زمانی که انتظار می‌رفت که طبقه متوسط جدیدی که حامل ارزش‌های غربی است، تمامی عرصه‌ها را فتح کند و ماهیت انقلاب را تغییر دهد، اتفاق غیرمنتظره‌ای افتاد و در نهم اسفند ۱۳۸۱،

درست زمانی که دولت هشتم توانسته بود از سد نظارت استصوابی شورای نگهبان عبور کند و تمامی مراحل اجرا را به طور کامل بر عهده وزارت کشور و نظارت را بر عهده مجلس شورای اسلامی (مجلس ششم) قرار دهد؛ یعنی تمامی مراحل اجرا و نظارت به دوش دولت باشد. (روزنامه ایران، ش ۵۲۹۰) در انتخابات شورای شهر، اصلاح طلبان شکست سختی خوردند و اصول گرایان پیروز انتخابات شدند خصوصاً در تهران که همه ۱۵ نفر لیست انتخاباتی اصولگرایان در شهر تهران انتخاب شدند. (ر. ک: امینی، ۱۳۸۹) و به دنبال آن در سال ۸۴ نیز دولت نهم؛ یعنی احمدی نژاد که کاندیدای اصول گرایان بود، حائز اکثریت آرا شد.

اتفاق عجیب و تعارض گونه ای که در دولت نهم رخ داد این بود که این دولت از طرفی کوشید با احیای گفتمان سیاسی سنت گرایانه و تعارض با غرب، پایه های طبقه متوسط جدید انقلابی را تقویت کند و با رد مبانی نظری نوسازی، به عنوان اینکه محصولی از جانب استعمار است و نیز با توجه به نارسایی های تجربه نوسازی غربی در دوره های دوم و سوم، نگرشی پسامدرن مبتنی بر پایان مدرنیسم به معنای غرب گرایی ارائه دهد. (موثقی، ۱۳۸۵: ۳۴۹)

از طرف دیگر با وجود برنامه های ضد غربی دولت نهم روند صعودی رشد طبقه متوسط جدید در این دولت نیز پیگیری شد. این دولت تلاش کرد با گسترش دانشگاه ها و حتی تأسیس یک دانشگاه جدید به اسم «پیام نور» طبقه متوسط جدید را بیش از پیش گسترش دهد. در این دولت شمار دانشجویان به صورت جهشی افزایش قابل توجهی یافت؛ به طوری که تعداد دانشجویان در ابتدای سال ۱۳۸۴ از ۲/۳۸۸/۵۶۹ در سال ۱۳۹۱ به رقم ۳/۴۰۹/۷۷۶ رسید (مرکز آمار ایران)؛ یعنی فراوانی دانشجویان از سال ۱۳۸۴ تا سال ۱۳۹۰ رشدی برابر با ۱/۷ داشته است. نکته قابل توجه اینکه در دولت نهم و دهم، میزان افزایش فراوانی دانشجویان در گروه های مختلف تحصیلی به صورت متناسب بالا رفت. همچنین در این دولت ها درصد جمعیت شهرنشین کشور از ۶۸ درصد در سال ۱۳۸۵ به ۷۱ درصد در سال ۱۳۹۰ رسید. (ر. ک: مقدم فر، همان: ۱۷۹ - ۱۷۸) به موازات رشد طبقه متوسط جدید، اتفاقی جالبی در این طبقه که از ابتدای انقلاب شروع شده بود و در دولت های پنجم تا هشتم در آن وقفه ایجاد شده بود، دوباره شروع شد و آن مذهبی شدن بخش بزرگی از طبقه متوسط جدید بود، اما درست در زمانی که انتظار می رفت با فربه شدن طبقه متوسط جدید و افتادن کارها به دست آنها جمهوری اسلامی تغییر ماهیت بدهد، جامعه با خیل عظیم طبقه جدید مذهبی مواجه شد که مطالبه گر ارزش های اصیل اسلامی بود.

عوامل ایجاد طبقه جدید انقلابی

بعد از انقلاب اسلامی، عوامل متعددی در ایجاد طبقه متوسط جدید انقلابی نقش داشته اند که به اختصار به برخی از مهم ترین آنها اشاره می شود:

۱. **مبارزات انقلابی:** اولین عاملی که در طبقه متوسط جدید در ایران تحوّل به وجود آورد، مبارزات انقلابی روحانیون قبل از انقلاب بود؛ زیرا بر اساس تئوری‌های موجود در فضای جریانات چپ دانشگاه‌های آن روز، روحانیون ضلع «تزور» مثلث امپریالیسم محسوب می‌شد و به اصطلاح مارکس، دین افیون توده‌ها بود، اما به یک‌باره دانشگاه با افراد مبارز و مترقی از بطن جامعه روحانیت مواجه شد که در عین سنتی بودن، ملاک‌های یک مبارز مترقی را داشتند؛ به‌طوری‌که مرجع تقلید شیعیان به خاطر مبارزات که ویژگی مترقیانه داشت به زندان افتاد و سپس از کشور تبعید شد. این امر نقش برجسته‌ای در جذب دانشجویان به روحانیت داشت. بعد از پیروزی انقلاب تحت تأثیر رهبری خارق‌العاده امام خمینی ره و ضرورت وحدت نیروها در مقابل دشمنان انقلاب، اتفاق عجیب دیگری رخ داد و آن تغییر سبک زندگی بخش بزرگی از اعضای طبقه متوسط جدید بود؛ به‌طوری‌که تمامی نیروهای اجتماعی اعم از کارگران، تحصیل‌کردگان، حوزه و دانشگاه، روشنفکران، و دیوانیان در ذیل رهبری امام خمینی ره به نوعی به وحدت رسیدند.

۲. **جنگ تحمیلی:** در دوران دفاع مقدس بخش قابل‌توجهی از رزمندگان را دانشجویان تشکیل می‌دادند که ابتدا کادر علمی دانشگاه‌ها خیلی بدان اهمیت نمی‌داد، اما سپس چنان تعداد دانشجویان مشتاق جبهه فراوان شد که روسای دانشگاه شرایطی را پدید آوردند که ادامه تحصیل در جبهه‌ها امکان‌پذیر شود. (صاحبی، ۱۳۹۳: ۱۶) و اساساً یکی از کالاهایی که ساک رزمندگان را سنگین می‌کرد، کتاب‌هایی بود که برای مطالعه به جبهه می‌آوردند. در برخی گردان‌ها چنان مطالعه رایج شده بود که بحث‌های علمی و دانشگاهی نیز جریان می‌یافت، حتی بحث سنت و مدرنیته نیز در قلب سنگرها و چادرهای اردوگاه‌هایشان جریان داشت (صاحبی، ۱۳۹۳: ۱۷).

دکتر «مغربی»، دانشیار دانشگاه صنعتی شاهرود از چگونگی همکاری با دانشجویان رزمنده اظهار می‌دارد: زمانی که در دانشگاه تهران دانشجوی بودیم و به جبهه رفت و آمد داشتیم و هنگامی که اجرای یک عملیات با امتحانات تداخل داشت، دانشگاه امتحانات را به‌طور جداگانه برای دانشجویان رزمنده برگزار می‌کرد.

۳. **رواج نقد غرب در بین روشنفکران و دانشگاهیان:** البته این کار قبل از انقلاب توسط فردید و شاگردان او شروع شده بود و یکی از شاگردان او (جلال آل‌احمد) کتابی در نقد غرب‌زدگی با همین عنوان نوشت. بعد از انقلاب، نقد غرب در دانشگاه‌های کشور - تحت تأثیر شاگردان و مریدان او - به اوج خود رسید و افرادی همچون دکتر داور، محمد مددپور، محمد علی اسلامی ندوشن و ... از پیشکسوتان نقد غرب بودند.

تأثیر نقد غرب در رشد طبقه متوسط مذهبی در آنجا بود که اولاً این روند در نقد غرب توقف نکرد، بلکه به تبیین دیدگاه‌های اسلامی و دینی با استفاده از نظریه‌های علمی منجر شد و افرادی چون دکتر کچوئیان، دکتر موسی نجفی را می‌توان در این دسته نام برد. در این دسته می‌توان از ظهور چهره‌های رسانه‌ای هم‌چون شهید آوینی که به خلق آثار رسانه‌ای بدیع در توصیف نقش ایمان دینی در جنگ، نیز نام برد. و تبیین دیدگاه‌های اسلامی و دینی با ادبیات علمی و اکادمیک باعث جذب جوانان زیادی از دانشگاه به دیانت و فرهنگ دینی شد؛ به‌طوری‌که دکتر عبد‌الکریم سروش در رفتاری هستریک به دکتر داوری تئورسین خشونت لقب داد.^۱ و این رفتار ایشان نشان از شدت تأثیر این ادبیات در جذب نخبگان دانشگاهی به ارزش‌های انقلاب اسلامی دارد.

۴. پیشرفت‌های متعدد علمی - صنعتی کشور در عین تحریم‌های ظالمانه: قبل از انقلاب رسالت توسعه کشور بر دوش دانشگاه‌ها و مراکز علمی - آکادمی کشور بود، اما علی‌رغم تمامی تلاش‌ها، کشور همچنان در عرصه‌های مختلف به شدت وابسته به قدرت‌های بزرگ بود و کشوری عقب‌مانده محسوب می‌شد. حتی مدل نظام حاکمه کشور نیز استبدادی بود، اما بعد از انقلاب تحت رهبری ولایت فقیه تغییرات زیادی حاصل شد و به عنوان مستقل‌ترین کشور دنیا خودنمایی کرد و در عرصه‌های مختلف علمی، صنعتی، نظامی به پیشرفت‌های چشمگیری رسید. به عنوان مثال ریاست دانشگاه علامه طباطبائی در این باره می‌گوید: «درحالی‌که کل دانشجویان قبل از انقلاب به کمتر از ۲۰۰ هزار نفر می‌رسید، این تعداد پس از انقلاب به بیش از ۴ میلیون نفر رسیده است. از لحاظ کیفی نیز درحالی‌که تعداد رشته‌های تحصیلی دانشگاه‌ها محدود بود و بیشتر دانشجویان قبل از انقلاب در دوره کارشناسی تحصیل می‌کردند پس از انقلاب تقریباً در تمام رشته‌های علمی و به ویژه دوره‌های تحصیلات تکمیلی کارشناسی ارشد و دکتری رشته‌های مختلف دایر شد؛ آن‌چنان‌که در حال حاضر تقریباً در هیچ رشته‌ای نیست که دانشجویان ایران مجبور به تحصیل در خارج از کشور باشند. ... در علوم فنی و مهندسی نیز پیشرفت‌های ایران پس از انقلاب اسلامی برای بسیاری از افراد غیرقابل باور بوده است. ... پیشرفت‌های ایران در صنایع نظامی، سازه‌های مهندسی، علوم جدید مانند نانوفناوری، سلول‌های بنیادی و غیره برای جهانیان حیرت‌آور بوده است ... (خبرگزاری فارس: ۱۴۰۱/۱۱/۱۷) در بعد نظامی نیز تبدیل شدن ایران به یک قدرت بین‌المللی و منطقه‌ای، باعث شد تا هژمونی فرهنگی غرب در ایران به شدت پایین آید و این امر به نوبه خود در خودباوری و رشد طبقه متوسط جدید انقلابی بسیار مؤثر بوده است.

۵. دیدارهای مکرر امام خامنه‌ای با دانشگاهیان: این دیدارها و ایجاد رابطه احساسی بین رهبری

انقلاب و اقشار دانشگاهی در جذب اقشار متوسط به انقلاب بسیار مؤثر بود؛ خصوصاً که این رابطه به حدّی صمیمی می‌شود که دانشجویان به راحتی در حضور ایشان، شخص رهبری و دفتر ایشان را نقد کرده و پاسخ دریافت می‌کنند، بدون آنکه ترسی داشته باشند.

این دیدارها مرتباً به مناسبت‌های مختلف تکرار می‌شود و نسل‌های مختلف دانشجویان از سراسر کشور مرتب به دیدار رهبری نایل می‌شوند و اقشار طبقه متوسط جدید با دیدارهای عمومی و خصوصی تحت تأثیر ایشان قرار می‌گیرند. در کنار این مسئله حمایت‌های بی‌دریغ رهبری از دانشجویان، دانشمندان و تشویق‌های ایشان در تأسیس شرکت‌های دانش بنیان و نخبگان دانشگاهی بیش از پیش مورد توجه می‌باشد. به عنوان مثال خلاصه نمونه‌ای از این ملاقات‌ها ذکر می‌شود:

دبیر اسبق اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان مستقل راجع به محتوای این جلسات یادآور شد:

... موضوعی که مقام معظم رهبری نسبت به موضوعات مختلف می‌گرفتند و بعضاً در پاسخ به سؤالات و صحبت‌هایی که دانشجویان مطرح می‌کردند، عملاً یک فضایی را ایجاد می‌کرد که ایشان به یک سری از موضوعات خاص و ویژه بپردازند. ... در حوزه عدالت اجتماعی و در حوزه‌های فکری و نظری، نظرات انتقادی دانشجویان نسبت به عملکرد مسئولین دولتی و سایر قوا و همین‌طور مواضع و دیدگاه‌های ایشان نسبت به رخدادهای داخلی و خارجی معمولاً در این جلسات مطرح شده است. کنار این، یک‌سری موضوعات و مباحث مدونی را مقام معظم رهبری در این جلسات دنبال می‌کردند که خیلی خاص و بدیع بود. بخشی از این مسائل در حوزه‌های تاریخی بود. بعضی از سال‌ها، جلسات مقام معظم رهبری با دانشجویان از نظر بازخوانی تاریخ معاصر، تاریخ اسلام و تاریخ جهان یک جلسه درس تمام‌عیار دانشگاهی می‌شد. تحلیل وقایع و موضوعات مهم تاریخی که مقام معظم رهبری در این جلسات مطرح کردند، بسیار قابل استفاده است و دیدیم که بسیاری از شبهات را حضرت آقا در همین جلسات دانشجویی پاسخ دادند، از شبهات مرتبط با اصل ولایت فقیه و جایگاه رهبری در مناسبات کشور گرفته تا شبهات سطح پایین‌تر توسط ایشان تبیین و پاسخ داده شد. ... مقام معظم رهبری در سال‌های گذشته علاوه بر دیدارهای سالانه رضائی که با دانشجویان داشتند، در برخی دانشگاه‌های کشور هم به‌صورت خاص حضور پیدا کردند، در آنجا هم دانشجویان در حضور رهبر معظم انقلاب نکاتی را مطرح می‌کردند و ایشان هم فرمایشاتی داشتند که بسیاری از این فرمایشات تاریخی و مهم است. (خبرگزاری تسنیم: ۱۴۰۱/۲/۶)

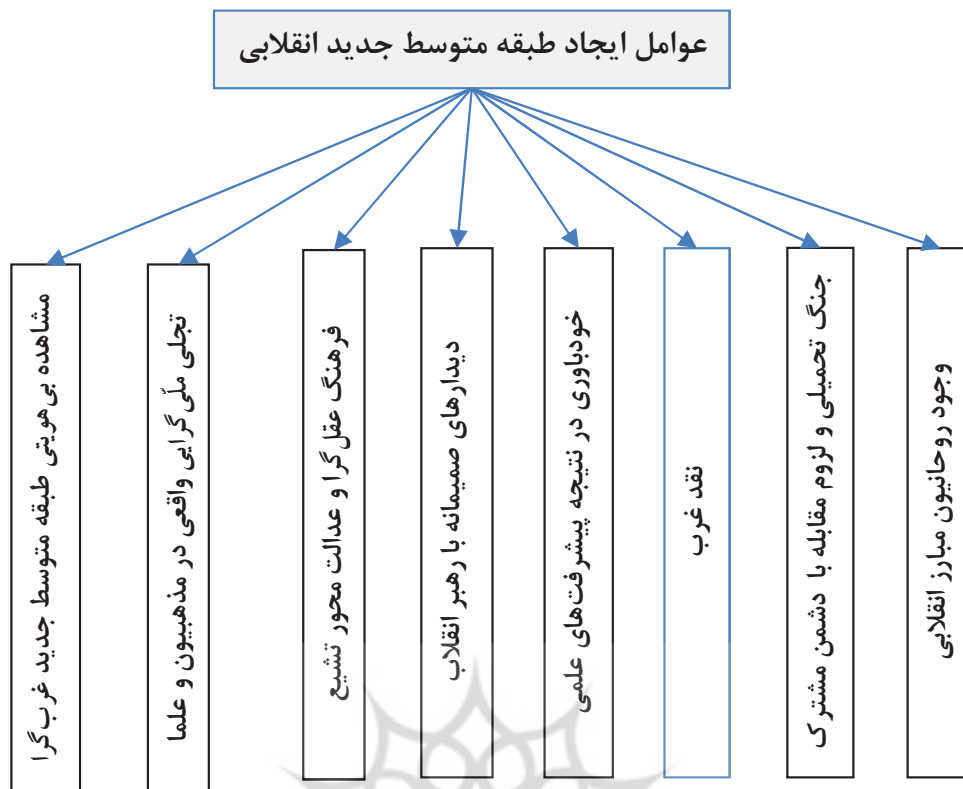
۶. فرهنگ عقل‌گرا و عدالت محور شیعه: از آنجایی که قشر روشنفکر خود را عقل‌گرا می‌داند، وقتی با

فرهنگ عدالت طلب، حق‌مدار، عقل‌گرا و استدلال محور تشیع مواجه می‌شود، خودبه‌خود جذب آن می‌شود. برای همین بعد از ۱۳۴۲ ش که مبارزات روحانیت با شاه شدت گرفت، دین در دانشگاه جای پای خود را محکم کرد، هرچند در ابتدا مباحث التقاطی از علم تجربی (اعم از معنای مارکسیستی یا لیبرالیستی آن) و مباحث دینی بود، رفته‌رفته هر چه زمان می‌گذشت، افراد محقق، باسواد و دغدغه‌مند این قشر بیشتر به طرف دین کشیده شدند.

۷. تجلی ملی‌گرایی واقعی در مذهب‌یون و علمای دین: در اواخر قرن نوزدهم و ابتدای قرن بیستم، نوعی ناسیونالیسم سطحی و تقلیدی در ایران شکل گرفت که بیشتر دغدغه غرب را داشت تا دغدغه وطن را، برای همین در دوره پهلوی‌ها به اسم ناسیونالیسم، غرب‌گرایی در ایران گسترش یافت و به موجب آن جوانان کشور با بحران هویت مواجه شدند. در چنین فضایی امام خمینی علیه السلام قیام کرد. یکی از علل قیام امام خمینی علیه السلام مبارزه با ذلت شاه در برابر غرب خصوصاً مسئله کاپیتولاسیون بود. پس از این قیام و همچنین مشاهده حوادث تاریخی‌ای که روحانیت در آن پرچمدار منافع ملی بود، مثل قیام کاشانی برای ملی شدن نفت، طی این جریانات، بخش روشنفکر جامعه فهمیدند که ملی‌گرایی در ایران با شیعه‌گرایی پیوند ناگسستنی دارد؛ به‌طوری‌که اگر دیانت کنار گذاشته شود، چیزی از ایرانیت باقی نمی‌ماند. خصوصاً بعد از انقلاب این مسئله بیشتر خود را نشان داد و باعث شد تا دانشگاهیان هر چه بیشتر به سوی مذهب روی بیاورند.

۸. مشاهده بی‌هویتی طبقه متوسط جدید غرب‌گرا: به این معنا دانشگاهیان به چشمان خود می‌دیدند که نوعی بی‌هویتی و پوچی طبقه متوسط جدید ایران را احاطه کرده است. برای همین طبقه متوسط جدید در ایران همانند طبقه متوسط جدید در امریکا و اروپا نقش رهبری و تعیین کننده ندارند؛ چون که روشنفکران در ایران فاقد عناصر هویت بخشی جدید هستند. «چرا که افکار و اندیشه‌های آنها مصب ریزش اندیشه‌های ناهمخوان و ناهمگن است که در ظرف واحدی به تعامل درونی نمی‌رسند. در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی از حسین بشیریه، در حوزه فلسفه و فلسفه سیاست از سید جواد طباطبایی، در حوزه معرفت و معارف دینی و اخلاق از سروش و مجتهد شبستری، در حوزه عقل انتقادی از مکتب فرانکفورت و پست‌مدرن‌ها و ... متأثرند. به همین دلیل دانشجویان ما در وجه ایجابی تفکر خود احساس پوچی و بی‌هویتی می‌کنند و هر گروه و فرقه‌ای بر بخشی از اندیشه‌ها و جریانات فکری دانشجویی تأثیر می‌گذارد؛ گروه‌هایی که خود را مدعی اندیشه و پیشرفته سیاسی می‌دانند» (عراقی، ۱۳۸۶: ۴۷).

در مقابل این دسته از دانشگاهیان دسته دیگری از دانشگاهیان بودند که هویت خود را در مذهب عقلانی تشیع یافته بودند. اینان برخلاف دسته نخست به ایفای نقش مفید و رهبری جامعه پرداختند و نقش‌های اصیل و بی‌بدیلی را در عرصه‌های مختلف اجتماعی به عهده گرفتند.

نموده‌هایی از رشد طبقه متوسط انقلابی

رشد طبقه متوسط انقلابی را در موارد متعددی می‌توان رصد کرد که مهم‌ترین آنها به قرار زیر می‌باشد:

۱. شرکت انبوه دانشجویان در مراسم اعتکاف: به موازات گسترش مراسم عبادی اعتکاف از سال ۱۳۸۹ گروه‌هایی از جوانان به شکل انبوه در آن شرکت می‌کردند، هرچند عمده این جوانان از اقشار تحصیل کرده یا در حال تحصیل بودند، شرکت انبوه دانشجویان و اساتید دانشگاه از سال ۱۳۹۳ برجستگی خاصی یافت که در رسانه‌ها نیز منعکس شد:

سایت رسمی دانشگاه سید جمال‌الدین اسدآبادی در تاریخ ۱۳۹۳/۲/۲۴ گزارش از شرکت انبوه دانشجویان در مراسم اعتکاف داد (sjau.ac.ir). پایگاه خبری وب دانشگاه علوم پزشکی گلستان مورخه ۱۳۹۵/۲/۵ نیز گزارش داد که مراسم اعتکاف دانشجویان خواهر در محل مسجدالنبی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان و برادران در مسجد بیت الحزن گرگان جدید بسیار باشکوه برگزار شده است (goums.ac.ir/content) به گزارش خبرگزاری ایرنا در خرم آباد: مسئول نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌های لرستان از پذیرش ۲۳۲ دانشجو در مراسم اعتکاف این دانشگاه خبر داد. (خبرگزاری ایرنا، ۲ / ۲ / ۹۵) خبرگزاری فارس نیز به نقل از مسئول نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه تبریز از ثبت نام بیش از ۴۰۰ نفر از دانشجویان این دانشگاه برای شرکت در مراسم اعتکاف

سال ۱۳۸۷ خبر داد. (خبرگزاری فارس، ۱۳۸۷/۴/۲۷) روابط عمومی دانشگاه پیام نور چهارم نیز گزارش داد که دانشجویان این دانشگاه همراه با دیگر دانشجویان دانشگاه‌های شهرستان چهارم در مراسم اعتکاف بسیج دانشجویی شهرستان چهارم در مسجد حضرت ابوالفضل شرکت نمودند. (jahrom.fars.pnu. ac.ir) مسئول نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه علوم پزشکی شیراز نیز حضور دانشجویان و اعضای هیئت علمی در مراسم اعتکاف در مسجد آقا باباخان را با شرکت انبوه توصیف کرد. (sums.ac.ir، ۱۴۰۱/۱۱/۱۱)

۲. شرکت در راهپیمایی عظیم اربعین: شرکت در راهپیمایی عظیم اربعین حسینی به عنوان یک عمل سنتی همواره توسط مذهبی‌ترین اقشار جامعه شیعه رخ می‌داد، اما در سال‌های اخیر حضور پررنگ دانشجویان در این مراسم تحت تشکلهای دانشجویی محل تأمل است. البته متأسفانه آماری از حضور واقعی دانشجویان در مراسم اربعین در سطح کشور وجود ندارد و بسیاری از دانشجویان به صورت انفرادی یا همراه دوستان یا خانواده در این مراسم حضور می‌یابند. اما گزارش‌هایی که از حضور متشکل در قالب گروه‌های دانشجویی و به صورت رسمی در این مراسم خبر می‌دهد، قابل تأمل است:

خبرگزاری مهر ۱۸ آبان ۱۳۹۶، به نقل از دبیر ستاد اربعین دانشگاهیان کشور اعلام کرد: بیش از ۱۰۰ هزار نفر از دانشجویان در مراسم پیاده‌روی اربعین حسینی شرکت می‌کنند (mehrnews.com) همچنین به گزارش خبرگزاری فارس: رئیس سازمان بسیج دانشجویی استان زنجان مورخه ۱۳۹۶/۸/۱۸ از حضور ۵۸۰ دانشجو از استان زنجان در مراسم اربعین امسال و برپایی یک موبک در مسیر پیاده‌روی زوار خبر داد. (farsnews.ir) نیز معاون فرهنگی دانشجویی دانشگاه جامع علمی کاربردی: در ۲۶ مهر ۱۳۹۶ خبر از شرکت ۴ هزار نفر از دانشجویان در مراسم اربعین داد. (iscanews.ir) معاون فرهنگی، دانشجویی وزیر بهداشت و آموزش پزشکی مورخه ۱۲ آذر ۱۴۰۱ از حضور ۵۰۰۰ دانشجوی علوم پزشکی در مراسم اربعین امسال خبر داد. (snn.ir/fa/) خبرگزاری جمهوری اسلامی (ایرنا) مورخه ۱۵ شهریور ۱۴۰۲، اعلام کرد: علاوه بر اعزام کاروان‌های پیاده‌روی، موبک‌های دانشجویی را در مسیر پیاده‌روی راهاندازی کرده‌اند. (سایت رسمی ایرنا، ۱۴۰۲/۶/۱۵) رئیس نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌های آزاد خراسان رضوی مورخه ۱۴۰۲/۶/۲ از عزیمت ۲۴۰ نفر از خانم‌ها و آقایان، دانشجویان، کارمندان و اساتید دانشگاه‌های آزاد خراسان رضوی برای شرکت در مراسم اربعین خبر داد. (isna.ir/new)

۳. شرکت در کارهای جهادی: یکی دیگر از کارهای انقلابی که در سال‌های اخیر در بین دانشجویان رواج پیدا کرده، عزیمت جهادی گروه‌های متشکل دانشجویان برای خدمت‌رسانی به مردم مستضعف در نواحی محروم جامعه است که در این میان حضور دانشجویان پزشکی بسیار قابل توجه است.

۴. شرکت در راهپیمایی‌هایی در حمایت از انقلاب: خصوصاً از سال ۸۸ که آشوب‌ها به دانشگاه‌ها کشیده شد، حضور بخش انقلابی دانشگاه بسیار مورد توجه بود. همچنین حضور گسترده دانشجویان و اساتید در راهپیمایی ۲۲ بهمن، ۹ دی و سایر اجتماعات در حمایت از انقلاب شرکت می‌کنند، قابل توجه است.
۵. شرکت گسترده دانشجویان در مراسم عزاداری امام حسین (ع) و سایر ائمه اطهار (ع): که به صورت گسترده در تمامی دانشگاه‌های کشور به صورت مرتب برگزار می‌شود، نشان از روی‌آوری هر چه بیشتر قشر دانشجوی کشور به ارزش‌های مذهبی است.
۶. مطالبه‌گری ارزش‌های انقلابی در دانشگاه‌ها: با نگاهی سطحی به روزنامه دیواری و تابلوی اعلانات دانشگاه‌ها، سخنان دانشجویان در حضور رهبری در دیدار سالانه دانشجویان با رهبر معظم انقلاب، نشریات دانشجویی در دانشگاه‌های سراسر کشور، بیانیه‌های انجمن‌های اسلامی و بسیج دانشجویی و... دیده می‌شود که در همه آن، ارزش‌های اسلامی در صدر مطالبات دانشجویان قرار داد که پرداختن به موارد ریز آنها خود مقاله‌ای جداگانه می‌طلبد و از حوصله این نوشتار خارج است.

نتیجه

با توجه به یافته‌های این تحقیق می‌توان گفت ماهیت این انقلاب با طبقه متوسط سنتی مناسبت بیشتری داشت و از قضا آنها نیز در شروع انقلاب نقش اصلی را ایفا کردند، اما از آنجایی که اساس این انقلاب عقلایی است، بخش مذهبی طبقه متوسط جدید با انقلاب همراهی کردند و علی‌رغم تلاش دشمنان در جدا کردن طبقه متوسط جدید از ریل انقلاب، با عنایت به عواملی چون: ۱. توجه به متری بودن مذهب تشیع و عقلایی بودن اصول آن؛ ۲. وجود دشمن مشترک؛ ۳. رواج نقد غرب در بین روشنفکران و دانشگاهیان؛ ۴. مشاهده به‌دست آمدن پیشرفت‌های حیرت‌انگیز علمی در عین تحریم‌های ظالمانه غرب (حرکت در لبه علم دنیا)؛ ۵. تجلی ملی‌گرایی واقعی در علمای شیعه؛ ۵. و مشاهده بی‌هویتی طبقه متوسط جدید، اتفاقی عجیبی در جامعه ایران افتاد و آن انقلابی شدن بخش عظیمی از طبقه متوسط جدید بود.

به عبارت دیگر در فضایی که همه گمان می‌بردند طبقه متوسط جدید حامل ارزش‌های غربی است و با گسترش آن می‌توان انقلاب اسلامی را استحاله کرد، خصوصاً با لاغر شدن طبقه متوسط سنتی و فربه شدن طبقه متوسط جدید، می‌توان فاتحه انقلاب را خواند؛ اما همه دیدند که بخشی از طبقه متوسط جدید عهده‌دار همان رسالتی شد که ابتدای انقلاب طبقه متوسط سنتی عهده‌دار آن بود و آن حفظ ارزش‌های دینی و اسلامی و بسط آن ارزش‌هاست.

علت شکست دولت اصلاحات نیز ندیدن این بخش از طبقه متوسط جدید بود که تکنوکرات‌های دولت اصلاحات، رقیب خود را طبقه متوسط سنتی می‌دانستند و از بخش مذهبی طبقه متوسط جدید غافل شدند، لذا در فضایی که حتی نظارت استصوابی شورای نگهبان کنار گذاشته شده بود، تمامی جامعه به اصول‌گرایان روی آوردند.

رای آوردن دولت روحانی نیز ناشی از سرخوردگی این طبقه از دولت احمدی‌نژاد بود که با بها دادن به طبقه متوسط سنتی، بخش انقلابی طبقه متوسط جدید را نادیده می‌گرفت. در میان مسئولین تنها کسی که بیش از دیگران قدر این طبقه را می‌داند، رهبری است که با حمایت‌های بی‌دریغ خود از نخبگان دانشگاهی و برقراری جلسات مرتب با دانشجویان و اساتید دانشگاه‌ها تلاش کرده این طبقه را همچنان برای انقلاب و اسلام نگه دارد.

منابع و مأخذ

- آب نیکی، حسن (۱۳۹۶). بررسی مشارکت سیاسی در طبقه متوسط جامعه ایران. *پژوهش سیاست نظری*. ۵ (۱). ۸۳-۵۷.
- ابراهیمی، پریچهر (۱۳۷۶). طبقه متوسط جدید در جوامع غربی و ایران. *علوم اجتماعی و انسانی*. دانشگاه تهران. ۲ (۳).
- ابراهیمی، پریچهر (۱۳۷۴). *رابطه نوسازی با قشر بندی اجتماعی در ایران (با تأکید بر طبقه متوسط جدید در ایران)*. رساله دکتری. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- ادیبی، حسین (۱۳۵۴). *جامعه‌شناسی طبقات اجتماعی*. تهران: انتشارات دانشکده علوم اجتماعی و تعاون دانشگاه تهران.
- ادیبی، حسین (۱۳۵۸). *طبقه متوسط جدید در ایران*. تهران: جامعه
- ازغندی، علیرضا (۱۳۸۵). *درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران*. تهران: قومس.
- امینی، پرویز (۱۳۸۹). *جامعه‌شناسی ۲۲ خرداد: دهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری در آینه واقعیت*. تهران: ساقی.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۵). *دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران در دوره جمهوری اسلامی ایران*. تهران: نگاه معاصر.
- توسلی غلامعباس و ابراهیم انصاری (۱۳۷۹). *ساختار طبقاتی ایران بین دوانقلاب (مشروطه و*

انقلاب اسلامی): بررسی طبقه متوسط جدید در ایران. مندرج در مجموعه مقالات: **جستارهایی در جامعه‌شناسی معاصر**. تهران: جامعه ایرانیان.

- ذکایی، محمدسعید (۱۳۸۱). خرده فرهنگ، سبک زندگی و هویت. **نشریه رشد آموزش علوم اجتماعی**. ۵ (۳). ۲۷ - ۲۰.

- صاحبی، سید رضا (۱۳۹۳). ادامه تحصیل پشت خاکریز. **نشریه رشد مدیریت مدرسه**. ۲۵ (۳). ۱۷ - ۱۶.
- عراقی، غلامرضا (۱۳۸۶). طبقه متوسط جدید و تأثیرات آن در دوره پس از انقلاب. **فصلنامه علوم سیاسی**. ۹ (۴). ۵۰ - ۳۱.

- فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۸۹). دیگ درهم جوش فرهنگ‌ها از زاده شدن طبقه متوسط در تهران تا چالش آنها با دیوان سالاری. **ماهنامه مهرنامه**.

- گیدنز، انتونی (۱۳۸۹). **جامعه‌شناسی**. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر نی.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۶). **سالنامه آماری کشور**. تهران: مرکز آمار ایران.
- مسعودنیا و محمدی‌فر، حسین و نجات (۱۳۹۰). طبقه متوسط جدید در ایران تهدید یا فرصت. **نشریه اطلاعات سیاسی - اقتصادی**. ۷۰ (۱). ۷۳ - ۶۰.

- مقدم‌فر، عطاءالله (۱۳۹۸). **تحول و جایگاه طبقه متوسط در ایران معاصر**. تهران: آریابان.
- مهاجرنیا، محسن (۱۳۸۳). طبقه متوسط در ایران. مندرج در: **نشریه زمانه**. ۳ (۲). ۲۶ - ۲۲.
- موثقی، سید احمد (۱۳۸۵). **قتصاد سیاسی ایران در دوره جمهوری اسلامی**. **مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی**. ۱۷ (۱).

- هانتینگتون، ساموئل (۱۳۶۹). **سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی**. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: نشر علم.

- هزار جریبی و صفری شالی، جعفر و رضا (۱۳۸۹). بررسی نظری در شناخت طبقه متوسط. **نشریه علوم اجتماعی**. دانشگاه علامه طباطبائی. ۱۲ (۳). ۹۰ - ۶۳.

- یامین‌پور، وحید، **طبقه متوسط جدید** (۱۳۸۹/۱۰/۲۵)، برگرفته از سایت: <http://kistiema.blogfa.com>

- www.tasnimnews.com/fa/news

- www.isna.ir